

L'HOSPITAL D'INNOCENTS, FOLLS E ORATS DE VALÈNCIA: TRACTAMENT HISTORIOGRÀFIC

Mª Josep Simbor
(UNIVERSITAT DE VALÈNCIA)

La publicació de l'obra d'Hélène Tropic ha afegit un nou treball en l'estudi de l'Hospital d'Inocents que ens anima a continuar la tasca que començarem fa uns anys¹ i que ja presentarem en un recull de les fonts i bibliografia de l'Hospital. Seguirem, doncs, l'enfocament metodològic que aleshores utilitzàrem, és a dir, fent un estudi diacrònic centrat en el tractament general que la historiografia dóna a l'Hospital, intentant plantejar una reflexió sobre els temes que ens poden ajudar a entendre millor tot el fenomen de la fundació de l'Hospital.

Encara que, evidentment, emprar les obres impreses és necessari començar precisament per dues obres manuscrites que són referència obligada de gran part dels estudis posteriors, parlem del Privilegi Fundacional del Rei Martí I i el que s'anomena col·loquialment «Llibre Memòria».

Al Privilegi² s'arreglen els punts principals del caràcter que, originàriament, va tenir l'Hospital d'Innocents i en ell s'ha basat gran part de la historiografia posterior sobretot la del segle XX. No oblidem que, amb ell, comencen a fixar-se alguns dels supòsits principals en què es va cimentar l'Hospital:

1) El caràcter clarament independent, burgés i laic del que gaudirà l'Hospital. Queda clar que aquest es sustentará amb l'aportació de deu homes, ciutadans valencians, cap d'ells religiós ni noble ni home de lleis.

2) Queda també clara la fórmula per a l'elecció d'aquesta Junta de deu homes. Està perfectament estipulat com serà l'aspecte econòmic i es fixa la quantitat: cadascú dels deu fundadors inicials de l'Hospital havien

¹ Ens referim a la nostra tesi de llicenciatura, SIMBOR ROIG, M.J. (1992): *Hospital d'Innocents, folles e orats de València: fonts i bibliografia*. Dirigida per la Dra. Mercedes Gallent Marco. València.

² Dipositat al ADP fondo de l'Hospital General i que nosaltres transcrivírem a la nostra tesi de llicenciatura, pàg. 159-164.

d'aportar 500 sous reials i, en cas de mort d'un d'ells, els restants tenen la facultat de poder elegir un altre entre els ciutadans que formen part del col·lectiu citat i que, per entrar-hi, evidentment, han d'aportar també 500 sous. Estava clar ja, des del mateix inici, el sector social encarregat de dirigir i mantenir la institució. El fet d'haver de donar una determinada quantitat (no excessivament elevada, però sí com a mínim respectable) assegurava ja una unitat sòcio-econòmica (ideològica?).

3) Un altre aspecte, és la facultat que té el Justícia Civil, de la ciutat, de decidir, en cas de dubte, si una persona ha d'ingresar o no dins l'Hospital: en el cas que una persona poguera ésser considerada perillosa —per raó de la seua bogeria— els seus familiars o tutors són els que devien fer-se càrrec d'ells; però, si aquestos no volgueren o no pogueren, serà la justícia l'encarregada de portar-la obligatòriament a l'Hospital. Comença, doncs, aquí una constant que gairebé ha arribat fins els nostres dies: el foll que pot presentar problemes a la societat, senzillament el tanquen, l'aparten, en definitiva, no molesta.

4) No trobem, en canvi, cap referència a les dues persones que tradicionalment han estat tractades com a promotores i protagonistes principals en la gestació i la fundació de l'Hospital, ens referim a Joan Gilabert Jofré i Llorenç Salom, i sí que es troben prefectament reflectits els noms dels ciutadans que foren els primitius fundadors. Doncs bé, hi havia alguna raó perquè no fóra adient que tots dos no aparegueren al privilegi. Jofré era una figura molt coneguda a València i també a l'orde de la Mercè, on ha tingut importants càrrecs, però el mateix Privilegi, com hem vist abans, prohibeix a qualsevol religió ésser membre de l'anomenat Hospital, la qual cosa en si no deixa d'ésser estranya: participar en un projecte al qual ja des de la seua mateixa fundació no pots pertànyer. En quant a Llorenç Salom no tenim cap notícia en la bibliografia per la qual no puga formar part de la primera junta, més encara, en 1414 no dubtarà a anar a Morella on es troba accidentalment el monarca per a demanar-li el Privilegi de Fundació de la Confraria dels Innocents i Desemparats d'aquesta institució, teòricament germana i paral·lela a l'Hospital, però en la pràctica bastant diferent a ella.

Ara bé, si realment, document en mà, no trobem cap influència en la gestació i fundació de l'Hospital..., com és possible aquest paper principal que la bibliografia ha donat a Joan Gilabert Jofré i a Llorenç Salom? Podem

fer una primera reflexió: els primers treballs on pràcticament es fonamenten els autors posteriors són obra —no ho oblidem— de frares mercedians.

L'altra obra manuscrita, que fèiem referència al començament d'aquest treball: *Libre de constitucions, ordinacions e indults apostòlics en favor del Espital General de València* o Llibre Memòria, que abasta des de la fundació de l'Hospital fins a principis del segle XVII. És aquesta obra, la que utilitzen la major part dels autors a l'hora de citar el fet que tradicionalment s'ha trobat com el motor en la fundació de l'Hospital: el sermó que va fer Jofré el 14 de febrer de 1409 i que fou escoltat per Llorenç Salom que va convèncer mercaders de la ciutat de València per a començar l'obra de l'Hospital. El grau de fiabilitat que podem donar-li és relatiu, pensem que és un llibre escrit pel mateix Hospital i al segle XVII, però apareix citat pràcticament a tota la bibliografia: per primera vegada en J. Talamanco³ i pràcticament a tota la bibliografia dels segles XIX i XX.

Després d'aquesta necessària referència a aquestes dues obres comencem amb la que és la primera etapa dins de l'estudi de la historiografia del tema. La més antiga, que pertany al segle XVII: *Historia general de la Orden de Nuestra Señora de la Merced. Redención de cautivos*, de fra Alonso Remon,⁴ i altres tres que són del segle XVIII: *Necrologiomerced* de fra A. Demperre; *Anales de la provincia de València de la Real y militar Orden de Nuestra Señora de la Merced. Redención de cautivos*, de fra J. Nolasco; i *Vida del apologetico padre y beato F. Juan Gilabert Jofré* de F. J. Talamanco. Les obres de Nolasco i Demperre són manuscrites, però el contingut de totes quatre té forts trets comuns que fan quasi necessari fer un estudi comú:

1) Totes elles són escrites per frares mercedians i, no oblidem que la figura a la que tradicionalment se li ha donat el paper de principal protagonista en la fundació de l'Hospital, fra Joan Gilabert Jofré va ésser també un frare mercedià.

2) Fixant-nos en les obres d'Alonso Remon, Demperre i Nolasco, trobem que tracten en general de la Història de l'Orde de la Mercè i, dins d'ella, dediquen un espai relativament escàs a la figura de Jofré, i

³TALAMANCO, Fra J. (1735): *Vida del apologetico padre y beato F. Juan Gilabert Jofré*. València. A la pàgina 100 l'anomena «Libro antiguo».

⁴REMON, Fra A. (1618): *Historia General de la Orden de Nuestra Señora de la Merced. Redención de cautivos*. Tomo I.

de les moltes obres que ell realitzà, l'Hospital n'és una d'elles. L'obra de J. Talamanco, en canvi, és el primer estudi monogràfic sobre la vida de Jofré, on ens explica detalladament tot els capítols de l'agitada i intensa vida que ell portà dins el món mercedià. Més que d'una biografia, quasi parlem d'una *hagiografia* si tenim present que en aquestes dates comença a fer-se ferma una reivindicació de la figura de Jofré i l'Orde de la Mercé va iniciar les accions per a la seua beatificació. En aquest context naixen les primeres notícies bibliogràfiques del tema que ens ocupa, l'Hospital d'Inocents, el qual tan sols és important en la mesura que és una de les moltes coses extraordinàries que realitzà Joan Gilabert Jofré al llarg de la seua vida. Aquesta pauta d'investigació és la que ens trobarem fins arribar al segle XX.

Un segon període dins la historiografia el trobem al segle XIX. Abans de tot cal fer una referència a una obra manuscrita de l'anomenat Libro Becerro⁶ de l'any 1848 i que, si ens fixem en el seu contingut, sembla que és una còpia del Llibre Memòria, i referència obligada en gran part dels treballs consultats.

Al llarg del XIX la bibliografia es concentra al voltant de dues dades que coincideixen amb els dos temes estudiats. En primer lloc, al 1848 tracten el tema de la Confraria de la Mare de Deu dels Inocents i Desemparats,⁷ una sèrie de treballs que es publiquen al llibre que es fa com a commemoració del segon centenari del trasllat de la imatge a l'actual capella; per tant, sols parla del tema molt de passada quan tracten de la primitiva

⁵ Ens referim a DEMPÈRE, F. A. (1788); *Necrologiomerced*, tomo II (manuscrit), Monestir del Puig; NOLASCO MARTIN, FR. J. (1744) *Anales de la provincia de Valencia de la Real y Militar Orden de Nra. Señora de la Merced. Redención de cautivos*, (manuscrit) Monestir del Puig; TALAMANCO, Fra. J. *op. cit.*

⁶ S'anomena així per les característiques de la pell de les tapes del seu enquadernament, es troba a l'Arxiu de la Diputació Provincial de València.

⁷ Tracten aquest tema: BLASCO, R. (1868) «Historia de la Capilla de Nuestra Señora de los Desamparados de València» en *Libro Certámen poético del año de 1868 dedicado a la Virgen de los Desamparados*. Academia bibliográfica mariana; GARCÍA BRAVO, J. (1868) «Apuntes históricos sobre la imagen de Nuestra Señora de los Desamparados» en *idem*; PASTOR Y RODRÍGUEZ J. (1868) «Historia de la milagrosa imagen de Nuestra Señora de los Desamparados, Patrona de Valencia» en *Libro Certamen Poético del año del Centenario de 1868*.

Confraria, sobretot del naixement d'aquesta com a institució paral·lela, i germana, de l'Hospital. Però, fins i tot, aquest tema és secundari i no aprofundeix en els aspectes que puguen provocar la més mínima fricció, així que, les discussions, els plets forts que hi ha entre l'Hospital i la Confraria des de la mateixa fundació d'aquesta, quasi no les anomenen, bàsicament no existeixen.

Els altres treballs d'aquest període es publiquen al voltant de 1881-86⁸ i tracten, en general, sobre la vida de Jofré. Els dos autors més importants en aquest apartat són: Alcahalí i Zapater que basen les seues investigacions sobre les obres que nosaltres hem estudiat a aquest treball referides als segles XVII-XVIII; i també el Llibre Memòria i el Llibre Becerro. Però tampoc, en aquest apartat, trobem un estudi monogràfic, o mínimament elaborat, de l'Hospital i, per tant, la investigació segueix l'esquema conegut: l'Hospital és una de les moltes coses que fa Jofré. Fora d'aquesta situació no desperta cap interès.

Passem a l'estudi de la historiografia al segle XX, on hi ha una data que concentra la major part dels treballs publicats: és el període al que pertany 1959, ja que es celebrava el cinc-cents aniversari de la fundació de l'Hospital.

Els temes tractats són ja bastant nombrosos però ens centrarem en una sèrie de punts en els quals apareixen més d'una sola solució dins la historiografia:

1) Segueixen els estudis sobre la vida i obra de Jofré. Sens dubte, qui més ha estudiat aquest apartat és Calatayud Baya⁹ que coneix i maneja la bibliografia estudiada en períodes anteriors, aquest autor és qui més ha estudiat la figura de Jofré. Pràcticament la major part dels autors que treballen amb qualsevol tema de l'Hospital, d'una manera quasi obligada tracten el tema del mercedià, i és que l'esquema segueix éssent el mateix: Jofré és la figura imprescindible per a la fundació de l'Hospital. Però, per primera vegada, trobem els dubtes d'alguns autors sobre la veritable influència en la

⁸ Ens referim a: ALCAHALÍ, Baró d' (1881) «Fray Gilabert Jofré» en: *Revista de Valencia*, vol. II pag. 385-394; ZAPATER Y UGEDA, J. (1883a) «Sobre el cuerpo incorrupto de Fray Gilabert Jofré» en: *Revista de Valencia*, vol. III. (pag. 329-331); ZAPATER Y UGEDA, J. (1883b) *Biografía y elogio de Juan Gilabert Jofré. Fundador del Hospital General de Valencia*. Librería Pascual Aguilar ed., València.

⁹ CALATAYUD BAYA (1946): *Juan Gilabert Jofré. Providencia de desgraciados*. Imprenta M. Guillot. València.

¹⁰ Ho trobem a RODRIGO PERTEGÁS, J.(1923): *Historia de la Antigua y Real Cofradía de N.S. de los Inocentes Mártires y Desamparados, de la venerada imagen y su capilla*.

gestació i fundació d'aquest. La primera referència (pràcticament l'única) bibliogràfica que hem trobat i que tracta del tema és J. Rodrigo Pertegás,¹⁰ basa la seua opinió en dues dades: que s'estan donat com a certs fets que foren escrits com a mínim dos-cent anys després;¹¹ que suposant que fora cert, troba inexplicable l'exclusió de l'element eclesiàstic secular i regular; i sobretot, l'absència absoluta de la intervenció dels frares mercedians en el govern i assumptes de l'Hospital.

Troblem, doncs, que es revisa aquí, un plantejament que fins a eixe moment havia estat fora de qualsevol dubte: el paper real que té l'estament religiós dins la gestació i la fundació de l'Hospital.

2) Apareixen els primers estudis monogràfics sobre la fundació, els fundadors i l'organització de l'Hospital. A l'hora de tractar el tema dels fundadors hi ha un mínim consens: tot els fan mercaders. Ara bé, en aquest apartat estudiarem la que sens dubte és la figura més enigmàtica de tots ells: Llorenç Salom. Quin paper li ha donat la historiografia? Quin és el que va tenir realment? Tradicionalment es veu en ell el personatge que va escoltar el sermó que va donar Jofré i va ésser Salom qui va convèncer els deu ciutadans valencians que foren el deu primers fundadors. Ara bé, la realitat és que el seu nom no apareix ni en el Privilegi de Fundació de l'Hospital ni en una de les referències més antigues que tenim, la de fra Alonso Remon. És a partir del Llibre Memòria quan tots parlaran d'ell com a peça clau del procés. I, què és el que ens diu la bibliografia d'ell? El que sí és ben cert és que va ésser el primer Hospitaler. Calatayud Baya parla d'ell com d'un personatge no gaire ric i que per tant no podia pagar les 35 lliures demanades per a poder pertànyer a la Junta de l'Hospital, hipòtesi difícilment suportada, seguint el mateix autor, ja que quan parla del testament de Salom fet a 1419, trobem que si no era ric, sí que podia perfectament pagar la quota d'entrada.

Uns anys després el trobem com uns dels fundadors de la Confraria de Santa Maria dels Inocents i Desemparats i com a conseqüència aquest fet li comportà l'expulsió immediata de l'Hospital. Més tard intentà fundar un convent per a un orde de Gènova, dit de Santa Maria i Santa Brígida, que es va quedar en un intent i no va arribar a realitzar-se. Ens apareix en aquest punt un dubte: al final de la vida de Salom, quines eren les seues relacions

¹¹ No ho diu expressament però pensem que es refereix a Fr. Alonso Remon (1618) *op. cit.*

amb la Confraria? De fet, segons Calatayud Baya, al seu testament sols li va deixar vint sous, quantitat de per sí ridícula per a un home que es considera com un dels fundadors.

Hi ha un darrer aspecte que subtilment es planteja en part dels treballs però que només en dues de les obres consultades s'atreveixen a expressar-ho obertament: Era Salom un jueu convers?¹² Curiós dubte, perquè cap documentació aporta el mínim indici raonable que pugua fer-nos dir que fou precisament això. Calatayud Baya basa els seus dubtes en el fet que en un primer moment vol passar per les obres que fa, sense fer soroll, sense deixar-se notar... Eixa podria haver estat la causa per la qual no va formar part de la primera Junta de l'Hospital, és a dir, si la seua ascendència no estava clara, millor no mostrar-se massa. Ara bé, seguint el mateix autor, aquesta hipòtesi se'ns cau per terra des del moment en què ell mateix s'entrevistà amb el rei Martí i més tard amb Alfons el Magnànim, mostrant un gran interès en fundar i figurar en la Confraria. Tot i que no trobem en la bibliografia cap notícia que avale ni una ni l'altra hipòtesi, pensem que les raons que dóna Calatayud Baya per a defensar la no ascendència jueva ben bé podien demostrar precisament el contrari: intervenir molt en assumptes de caire religiós (la Confraria ho és) i per aquesta raó ésser el menys sospitós possible?

Hem deixat per el final el tractament historiogràfic que se li ha donat a una institució força relacionada amb l'Hospital: la Confraria de Santa Maria dels Inocents i Desemparats. Vaja com una primera reflexió que el fet que més ens crida l'atenció és, precisament, la manca de treballs sobre ella.¹³ Per començar, en part dels autors s'arriba a confondre la Confraria amb l'Hospital, o que els mateixos fundadors d'aquest són els fundadors de dita Confraria.

Donant una ullada a les notícies que tenim de la seua gestació i fundació, veiem que la historiografia fa un paral·lelisme entre l'origen de l'Hospital i el de la Confraria: un sermó religiós, el de mossèn Joan de Rodella (el dia de Sant Maties de l'any 1413) aquest des de la trona fa veure la necessitat de crear una institució i és també Llorenç Salom el que agafa la

¹² Ho trobem clarament expressat a CALATAYUD BAYA (1959) *op. cit.* i DOMINGO SIMO, J.; CALATAYUD BAYA (1959): *El primer hospital psiquiàtric del mundo*, a la pàg 14.

¹³ Ens referim, principalment, a l'excel·lent treball de RODRIGO PERTEGÁS, J. (1923) *op. cit.* i el més recent d'APARICIO OLMOS, E. (1960): *Santa Maria de los Inocentes y Desamparados*. Institución Alfonso el Magnánimo. Diputación Provincial de València.

idea i es posa mans a l'obra (com ell mateix havia fet a l'Hospital) i immediatament demana tot el necessari a les autoritats civils i religioses, recordem que ell mateix es desplaça fins a Morella i li demana audiència al mateix monarca que, accidentalment, és a aquesta ciutat. També l'actitud personal de Salom en altres aspectes és d'un paral·lelisme més que sospitós, si veiem que al seu testament s'oblida totalment de l'Hospital, la quantitat que hem vist que deixa a la Confraria és ridícula.

Seguint amb la idea de germanor entre les dues institucions, podem preguntar-nos, quina és la raó de la seua fundació? Si hem de fer cas al sermó de mossèn Rodella, naix per ajudar l'obra que l'Hospital havia començat. Evidentment fins ara, el paral·lelisme d'una i altra institució és més que sospitós. L'assumpte comença a canviar quan fem un repàs de quines són les persones que poden formar part de la Confraria que, en principi, no vol posar fre a cap persona encara que siga noble o religiós¹⁴

Ara bé, no serà aquest punt la raó fonamental de la fundació? Rodrigo Pertegás és molt clar en el seu raonament: si la composició de la Junta de l'Hospital era totalment homogènia quant a estament socials, i això precisament fa que certa part important i influent de la societat quedara fora, per què no fer una institució on precisament aquests quedaren dins? Fins ací podríem pensar que la Confraria fora, el desig dels estaments socials (noble i religiosos) exclosos de la Junta de l'Hospital per a controlar mínimament aquest. Però, la cosa canvia de caire quan trobem que, encara que en un principi estava oberta a tots, la Junta de la Confraria acabà per prendre una altra decisió: no nobles, no notaris, però sí Església.¹⁵

Tot el que hem vist en aquest apartat porta a una reflexió: és aquest l'intent de l'Església per a entrar dins dels assumptes que, fins ara, monopolitzava la Junta de l'Hospital, on ella estava vedada? Podem pensar que és el més probable, però és la nostra intuïció, és una qüestió que avui la historiografia no ha resolt.

Hi ha un altre aspecte d'aquest tema en el que trobem gran quantitat de mancances i contradiccions dins la historiografia, ens referim a les relacions Hospital-Confraria. La idea que subjau quan s'anomenen a les

¹⁴ APARICIO OLMOS (1968) expresa aquesta idea de Mossèn Joan de Rodella a la pàg. 170

¹⁵ Ens ho diu RODRIGO PERTEGÁS, J. (1923) a la pàg. 24.

dues institucions germanes, però al mateix temps trobem notícies que quasi des del mateix moment de la seua fundació hi ha friccions i problemes que acaben moltes vegades amb plets legals. Què hi ha darrera de tot açò? influències sobre un determinat sector de la societat? És un assumpte de diners, que sembla que es mouen en una i altra institució?

No volem acabar aquest treball sense fer una última reflexió. La gran part dels treballs d'aquest segle han estat publicats en una época on l'estat espanyol no destacava precisament per la seua llibertat d'expressió, la censura oficial —i l'autocensura— funcionaven en la major part dels casos: res no es podia escriure que anara en contra dels principis ideològics del sistema. Aquest aspecte no sempre apareix d'una forma evident, però els substrats ideològics dels règim franquista apareixen, com hem pogut observar al llarg d'aquest treball, en el tractament que reben alguns dels temes, sobretot la defensa per damunt de tot d'ésser l'estat espanyol el cap de la psiquiatria i el voler demostrar, per damunt de qualsevol altra raó, la gran influència que té l'Església en l'obra i, relacionat amb això, negar, abans que algú ho afirmara, la possible influència de jueus conversos en l'obra de l'Hospital.